

Doğu Hilafetinin Memleketleri: Mezopotamya, İnan, Orta Asya

Guy Le Strange, Çev. Adnan Eskikurt-Cengiz Tomar, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2015, 656 sayfa.

Beytullah MISIR*

2015'te *Doğu Hilafetinin Memleketleri: Mezopotamya, İnan ve Orta Asya -İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar-* adıyla Türkçeye çevrilen eser, ilk defa 1905 yılında Cambridge University Press tarafından yayınlanmıştır. İlk yayınlanış tarihinden itibaren geçen bir asırlık sürenin ardından eserin dilimize aktarılmış olması geç de olsa mutluluk verici bir durumdur. Ayrıca, ilgili eserin dilimize tercüme edilirken Ortaçağ İslâm kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak kazandırılması da, eserin kalitesini artıran önemli bir husustur. Böylece zaten değerli olan eserin, bu tarz bir çeviri ve tetkik ile okuyucudaki güvenilirliği ve kimi zaman da anlaşılabilirliği artmaktadır.

Eserin yazarı olan Guy Le Strange (ö. 1933) İngiliz asıllı bir ilim adamıdır. Kendisi herhangi bir üniversite eğitimi görmemiştir. Ancak yüksek seviyedeki çalışmaları sebebiyle Cambridge Üniversitesi kendisine onursal yüksek lisans derecesi vermiştir. Yazar hayatının önemli bir kısmını Avrupa ve Ortadoğu'da geçirmiştir. İlgili eseri dilimize İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden Doç. Dr. Adnan Eskikurt ve Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Cengiz Tomar çevirmiştir.

Doğu Hilafetinin Memleketleri Mezopotamya, İnan ve Orta Asya gibi geniş bir alanın tarihi coğrafyasını İbn Hurdâzbih (ö. 864), İbn Kudâme (ö. 880), Ya'kûbî (ö. 891), İbn Serâbiyûn (ö. 903), İbn Rüste (ö. 903), İbnü'l Fakîh (ö. 903), Mes'ûdî (ö. 943), İstahrî (ö. 951), İbn Havkal (ö. 978), Mukaddesî (ö. 985), Nâsır-ı Hüsrev (ö. 1047), İdrîsî (ö. 1154), Yâkût (ö. 1225), Kazvîni (ö. 1275), Ebü'l Fida (ö. 1321), Hamdullah el-Müstevfi (ö. 1340), İbn Batûta (ö. 1355), Hâfız-ı Ebrû (ö. 1417), Kâtip Çelebî (ö. 1600) gibi birçok yazarın eserlerinden yararlanarak, İslâm dünyasının XV. yüzyıla kadar olan tarihi coğrafyasını ortaya koymaya çalışmaktadır. Kitabın coğrafyacıların yanı sıra tarihçi ve seyyahların eserlerinden yararlanılarak yazılması oldukça önemlidir. Bu durum eseri salt bir tarihi coğrafyadan ziyade satır aralarında önemli bilgileri barındıran bir yapıya dönüştürmüştür. Bu bağlamda metin içerisinde verilen bazı bilgiler ve paylaşılan anekdotlar metni zenginleştirmektedir.

Eserin farklı zaman dilimlerindeki müelliflerden yararlanarak bir bütünlük içerisinde coğrafyaları anlatması, şehirlerin tarihi sürekliliğini ve iniş-çıkışlarını görmek açısından önem taşımaktadır. Örneğin, anlatılan bir şehir bir müellifin döneminde

---

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi, misirbeytullah@gmail.com.

oldukça önemli ve zengin haldeyken, ileri tarihteki müellifin anlatımlarında harap olmuş bir şekilde karşımıza çıkmaktadır¹. Nitekim eser, yer yer bu durumların gerekçelerini de ifade etmeye çalışmaktadır.

Doğu Hilafetinin Memleketleri Mezopotamya, İran ve Orta Asya ana başlıklarının altında Irak, Cezîre, Yukarı Fırat, Rûm veya Küçük Asya, Azerbaycan, Gilân ve Kuzeybatı Eyaletleri, Cibâl, Hûzistan, Fârs, Kirmân, Büyük Çöl ve Mekrân, Sicistan, Kûhistan, Kumis, Taberistan ve Cürçân, Horasan, Amû Derya, Hârizm, Soğd, Sir Derya ve bu eyaletlerin altındaki onlarca şehri ele almaktadır. Bölgeler anlatılırken ilgili bölgenin en önemli şehirleri genellikle özel bir şekilde zikredilmektedir. Eserde bölgeler ve şehirler anlatılırken genel itibarıyla batıdan doğuya doğru bir seyir izlenmektedir.

Eser, ele aldığı şehirlerin coğrafi yapısını (dağ, ova, plato vb.), tarımını ve mahsullerini, ticari durumunu, yollarını, yapı malzemelerini, şehrin ne ile meşhur olduğunu, cami, türbe, çarşı, hamam, kütüphane, köprü, kapı, bent, su deposu gibi şehir içinde öne çıkan yapıları, imkanlar ve bilgiler dahilinde aktarmaktadır. Eserin biçim ve içerik bakımından yoğunluğu oldukça etkileyicidir. Ancak eseri okuma esnasında anlatılan şehir sayısının yoğunluğundan ötürü, bazen okunan şehir, anlatılan bir önceki şehirle karışabilmektedir. Bu sebeple metin içerisindeki geçişlerde şehir adlarını daha belirgin hale getirmek veya en azından anlatılan şehrin adını farklı bir tarzda yazmak, okuyucuya fayda sağlayabilir. Eserde yer yer bu yapılmıştır; ancak paragraflar içerisindeki şehir değişimlerinde de bunların yapılması farkındalığı artıracaktır.

Eserde genel itibarıyla her bölüm içinde yer alan haritalar oldukça önemlidir. Okuyucu bu sayede metinde anlatılan yerin haritada durduğu yeri görme imkanını elde etmektedir. Bu da bölgelerin zihinde daha iyi yer etmesine yardımcı olmaktadır. Ancak böylesine değerli bir eserde harita sayısının daha da artırılması ve bir takım düzenlemeler yapılması, eserin verimliliğini yükseltecektir. Örneğin, anlaşılabilirliği artırmak için haritalar renklendirilebilir, yine yol ve siyasi sınırların haritaları ayrı ayrı olabilir. Neticede anlatılan coğrafya olduğu için görsel malzemenin fazlalığı ve kalitesi, okurdaki olumlu etkiyi de artıracaktır. Yine anlatılan şehirler hakkında en azından belli başlılarının tarihi görsellerini ulaşılabilsen metne yerleştirmek, aynı amaca hizmet etmiş olacaktır.

Yazarın giriş bölümünde daha sonra anlatacağı eyaletlere özet olarak değinmesi ve anayolları anlatması, kitabın ilerleyen sayfaları için okuyucunun gözünde bir perspektif imkanı sağlamaktadır. Yine yazarın bu bölümde Müslüman coğrafyacılar ve eserlerini tanıtmaları, muhatap olunan bilginin kaynaklarına dair derli toplu bir malumat

¹ Nitekim bu konuda nehirlerin yön değiştirmesi, yaşanan siyasi durumlar ve özellikle Moğol istilaları gibi hususlar etkili olmuştur.

vermektedir. Giriş bölümünün ilerleyen kısımlarında yer alan bir diğer konu ise, şehir isimlerinin dillere ve zamana göre farklılığı konusudur. Bu bağlamda telaffuz meselesine de değinilmiştir. Son olarak bu kısımda yazar, Arap terminolojisinde “fiziki coğrafya konusunda zengin olmadığını” ifade etmiştir.

Kitap içerisinde şehirler ve yollar anlatılırken ölçü birimi olarak “fersah” kullanılmıştır. Örneğin şehirlerin yeri için falan şehrin “Dört fersah güneydoğusunda yer alır.” gibi ifadelerle yer verilmiştir. Şehirlerin büyüklükleri ise genellikle şehri çevreleyen surun adım sayısı ile ifade edilmiştir. Yolların anlatımlarına genel itibarıyla bölge anlatımlarının son kısımlarında yer verilmiştir. Bu anlamda yer yer yol cetvellerinden de bahsedilmiştir.

Şehirler anlatılırken eğer biliniyorsa kim tarafından kurulduğu, adının anlamı ve tarihsel süreçteki değişimi, farklı kaynaklarda nasıl isimlendirildiği gibi bilgilere yer verilmiştir. Neredeyse her bölümün içerisinde şehrin fiziki özellikleri, konumu, nehir vb. su kaynakları, Cuma camisi gibi hususlara mutlaka değinilmiştir. Özellikle Mezopotamya anlatılırken tarımsal anlamda bir “verimlilik” vurgusunu görmek mümkündür.

Anlatılan şehirlerin tamamı okunduktan sonra ortak bir İslâm şehri prototipini görmek mümkündür. Her ne kadar Bağdat dairesel ve ciddi şekilde düzenli olması sebebiyle farklı bir noktada dursa da, içerisinde yer alan temel unsurlar, mekan ve merkezler bakımından İslâm şehirleri arasında ciddi bir benzerlik olduğu söylenebilir. Bu benzerliğin izini camii, çarşı, han, hamam, sur, kapı gibi birçok mimari yapı üzerinden izlemek mümkün gözükmektedir.

İslâm şehirlerinde meşhur olarak üretilen bazı ürünlerin diğer illere satılması hususu bir açıdan İslâm şehirleri içerisindeki ekonomik bütünlüğü göstermektedir. Öte yandan kimi yerler tarım ürünleri ile, bazıları dokumacılığı, bir kısmı parfümleri, kimileri de madenleriyle meşhurdur. Tabii bu örnekleri artırmak da mümkündür. Ancak burada ifade etmek istediğimiz şey, üretilen meşhur mâmulün İslâm dünyasının diğer pazarlarında da alıcı bulabildiği ve bunun da bütünlüklü bir pazara kapı araladığıdır.

Eserde erken dönem Arap müelliflerinin Anadolu hakkında verdiği bilgilerde çeşitli hataların bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak bununla birlikte İslâm fetihlerinin bu bölgelerde devam ettiği ve ordunun varacağı hedefe bir güzergâh ile gittiği düşünülürse, o dönem içerisinde elde edilmiş olan bilginin fetihler için yeterli olduğu söylenebilir. Yine bu bağlamda eserde Anadolu bölümü anlatılırken özellikle Cihannümâ, İbn Batûta, İbn Bîbi ve Hamdullah Müstevfî gibi müelliflere ve eserlere atıf yapılmıştır. Bunlar içerisinde özellikle İbn Batûta'nın verdiği bilgiler -belki de seyahatnâme olması sebebiyle- oldukça değerlidir. Mesela İbn Batûta Bursa'ya dair verdiği malumatlardan birinde “erkekler ve kadınların koğuşlarının ayrı olduğu, sıcak banyosu bulunan ve

bütün ihtiyaçların bedava karşılandığı bir hastane”den bahsetmektedir. Eserde yer alan bu ve benzeri bilgiler, devrin sosyal hayatına dair ipuçlarını da bize sunmaktadır.

Strange eserinde verdiği bilgileri müelliflerin isimlerini zikrederek vermektedir. Yine yazar, yer yer anlattığı şehirlerle ilgili olarak ulaşım hattına yakınlık, kullanılan dil, deprem gibi yaşanan doğa olayları, rasathâne gibi dönemin bilim merkezleri, bölgenin iklimi, bölgede yaşayan kişilerin ırk özellikleri gibi hususlara da değinmiştir.

Eserde kimi zaman bazı bilgiler, Müslüman müelliflerin yanında az da olsa modern Avrupalı yazarlardan ve Morco Polo (ö.1324) gibi isimlerden de aktarılmıştır. Bu bağlamda eserde bazı yerlerde günümüzle karşılaştırmalara da yer verilmiştir. Örneğin yazar, Meşhed’den geçen İspanyol Elçisi Clavijo’nun “Hristiyanlar’ın İmam Rıza türbesine girebilmesi” hakkında verdiği bilgidен hareketle bu konuda günümüz Şii’lerinin daha “mutaassıp” olduğunu söylemektedir.

Yazar bazı şehirler için ayrıntılı sayısal veriler kullanmaktadır. Örneğin Herat şehri için Hamdullah Müstevfi’nin verdiği “Herat’ın en yüksek seviyesine ve ihtişamına ulaşması, XII. yüzyıldaki Gûr hanedanı üstünlüğü sırasındaydı. O sırada çarşılarında 12.000 dükkân, 6.000 hamam ve 659 medrese olup, nüfusunun 444.000 olduğu hesap edilirdi.” bilgisini aktarmaktadır. Tabii burada ifade edilen rakamların oldukça büyük, net ve yuvarlak olması bilginin doğruluğu konusunda bir takım şüphelere yol açmaktadır.

Eserde metin tamamlandıktan sonra, “şahıs” ve “yer” temalı olmak üzere iki indekse yer verilmektedir. Bu anlamda, oluşturulacak bir “terim indeksi”nin de okuyucu için kolaylık sağlayacağını düşünmekteyiz. Bu indeks, “şahıs” ve “yer” indeksleriyle birlikte esere kategorik bir bakış anlamında katkıda bulunacaktır. Yine terim odaklı yapılabilecek bu indeks, eserde ön plana çıkan ve eserin temel hatlarını oluşturan alanları da görmeye yardımcı olacaktır.

Son olarak ifade etmek gerekirse, Guy Le Strange’nin *Doğu Hilafetinin Memleketleri* başlıklı eseri, İslâm dünyasının tarihi coğrafyası açısından önemli ve klasikleşmiş bir başvuru kaynağıdır. İlgili eserin dilimize kazandırılmış olması sevindiricidir. Bu bağlamda özellikle eserin mütercimlerine teşekkürü bir borç biliriz. Bu kitabın başta İslâm tarihi ve coğrafyası olmak üzere, İslâmî ilimlerin tüm dalları ile ilgilenen ilim insanlarının elinde mutlaka olması gerektiğini düşünüyoruz. Tabii bu anlamda ilgili eser -anlatılan coğrafya ne kadar geniş de olsa- bölgesel açıdan Mezopotamya, İran ve Orta Asya ile, zamansal açıdan ise Timur dönemine kadar olan süreçle sınırlıdır. Ancak İslâm dünyası yalnızca bu coğrafyalardan ibaret değildir. Bu bölgelerin dışında Hicaz, Afrika, Endülüs, Balkanlar vb. gibi birçok coğrafi alan bulunmaktadır. Bu tarzdaki eserlerin hem zamansal açıdan günümüze kadar devam edecek, hem de tüm Müslüman şehirlerinin tarihi coğrafyalarını aydınlatacak şekilde sayıca artmasını ümit ediyoruz.

Hilâfet ve Saltanat

Ebu'l-A'la El-Mevdûdî, *çev.* Ali Genceli, Ankara: Hilâl Yayınları, 1972, 4. Baskı, 2018, 512 sayfa.

Leyla ERGENE*

Sekülerleşmenin gittikçe arttığı, geleneksel İslamî anlayışın kapitalizme uygun hale dönüştüğü, devletlerin şirket gibi yönetilmesi anlayışının yerleşmeye başladığı günümüz Müslüman toplumlarında, İslâmî devlet nizamının yeniden teşekkülü mümkün olabilir mi? Bu soru ekseninde *Hilâfet ve Saltanat* adlı eseri, Ebu'l-A'la El-Mevdûdî (1903-1979), 1967 yılında, “*Hilâfet aôr Mülûkiyyet*” adıyla Urduca olarak yazmış, Prof. Dr. Ali Genceli tarafından 1972’de Türkçe’ye çevrilmiştir. Mevdûdî, hacimli eseriyle İslâmî devlet nizamının dayandığı temeller ve geçirdiği değişime dair tarihî bir belge ortaya koymaktadır. Eser, yazarın deyimiyle “Hilâfetin, İslâmın ilk devirlerinde, hangi prensipler üzerinde kurulmuş bulunduğunu, daha sonra, bu müessesenin hangi sebeplerle saltanat idarelerine istihâle ettiğini, bu değişiklikten ne gibi neticelerin ortaya çıktığını, kezâ bu neticelerin ümmet üzerinde nasıl bir reaksiyon meydana getirmiş bulunduğunu” izah eden siyasî nitelikli bir çalışmadır (s. 7) ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Kitabın ihtiva ettiği mevzular, vuku bulduğu tarihi seyir içinde, âyetler, hadisler ve sahabelerin sözlerinden örnekler alınarak, sebep ve sonuçlarıyla birlikte izah edilmiştir. Kitap 1980, 2016 ve 2018 yıllarında üç baskı daha yapmıştır. Hilâfet ve saltanat meselesi bu kadar çok tartışılmasına rağmen, bu konuda ele alınan eserin yaklaşık yarım asırda sadece dört baskısının yapılmış olması düşündürücüdür. Mevdûdî, ömrünü Pakistan’ı dünyaya örnek teşkil edecek modern bir İslâm devleti olarak kurmaya adanmış, İslam toplumunun kültürel ve siyasal emperyalizmden kurtulabilmesi, İslam’ın yeni bir dünya düzeni olarak inşası için Kur’an ve Sünnet’e dayalı bir tecdid ve ihya hareketinin gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalarda bulunmuş, bu çalışmalarıyla geniş bir coğrafyayı etkilemiştir.

Kitabın ilk bölümü, “Kur’an-ı Kerîm’in Siyasi Talimi” (s. 13-61) başlığı altında, Kur’an’ın siyasete ait prensiplerinin dayandığı, kâinat hakkındaki düşünceleri muhtelif âyetler ışığında ele almaktadır. Bütün kâinat, insanlar ve insanların istifade ettiği ve edemediği her şey Allah tarafından yaratılmıştır, dolayısıyla hâkimiyet Allah’tan başkasının olamaz. Yazar, insanların daima Allah’ın kanununa boyun eğeceğini, bu kanunları bize ulaştıran vasitanın ise Resûl olduğunu belirtmektedir (s. 28). Ayrıca, “Kur’an’a göre Allah’a ve O’nun Resûl’üne itaat etmek en üstün kanundur” (s. 29) diyerek, beşerî hükûmetin vasıflarını şöyle ifade etmektedir: “Devlet ve hükûmet işleri, Allah’ın otoritesine dayanan ve O’nun namına, O’nun hükümlerini tatbikle mükellef bulunan, “hilâfet” veya “niyabet” esasına dayanan bir idare tarzı ile yürütülecektir.

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans 4. Sınıf Öğrencisi, ergene.leyla@gmail.com.